

Mira Radojević, *Milan Grol* (Beograd: "Filip Višnjić", 2014), 347 str.

Usprkos istaknutoj ulozi Milana Grola u političkom i kulturnom životu Srbije i Jugoslavije tijekom prve polovine XX. stoljeća, njegova je ličnost sve doskora izmicala istraživačkom interesu povjesničara. Autorica temeljnih i u stručnoj javnosti visoko cijenjenih monografija posvećenih historiji Srbije i Jugoslavije u XX. stoljeću (*Udružena opozicija 1935–1939, Politička biografija Božidara V. Markovića, Srbija u Velikom ratu 1911–1918*), udžbenika, različitih nastavnih materijala te više desetaka članaka, rasprava i priloga, profesorica na Odjeljenju za povijest Filozofskoga fakulteta u Beogradu Mira Radojević nedavno objavljenom biografijom Milana Grola nastoji popuniti ovu prazninu u srpskoj historiografiji. Svoj je rad utemeljila na iznimno bogatom i raznovrsnom izvornom gradivu – brojnim fondovima Arhiva SANU, Arhiva Jugoslavije te Arhiva Srbije, objavljenim političkim i diplomatskim izvorima, sjećanjima suvremenika, sačuvanoj korespondenciji, tisku i periodici te člancima i knjigama Milana Grola kao i mnoštvu historioграфске literature.

Nakon što je u "Uvodu" ukratko predočila podrijetlo i intelektualno formiranje Milana Grola, ističući njegovu ulogu u novijoj povijesti Srbije i Jugoslavije, autorica je svoje kazivanje strukturirala u četiri zaokružene cjeline. Prvo poglavlje, pod nazivom "Pred iskúšenjima Prvog svetskog rata" (str. 26 – 89), posvećeno je Grolovoj političkoj aktivnosti u godinama Velikoga rata. Upućen u Srpski presbiro u Ženevi, Grol je radio na izdavanju biltena za potrebe srpske vlade i realizaciji njezinih propagandnih ciljeva. Rukovodeći s Božidarom Markovićem radom Biroa, Grol se zalagao za odlučno provođenje jugoslavenskoga programa, nezadovoljan politikom i srpske vlade i svojih stranačkih drugova. Pritom je jugoslavensko ujedinjenje smatrao preduvjetom za ostvarenje ne samo nacionalnoga nego i socijalnoga oslobođenja, demokratizaciju i sveopću modernizaciju, dijeleći uvjerenje da je "ujedinjenje uslov života našeg kao naroda". Osim ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca, Grolu je bila veoma bliska i ideja o njihovu udruživanju s Bugarima u jednu vrstu "balkanske federacije" koja je, premda teško ostvariva, bila, smatrao je, najbolje rješenje za Južne Slavene. Imajući u vidu bliskost Srba, Hrvata i Slovenaca, Grol je po svojim političkim pogledima bio iskreni pobornik jugoslavenskoga ujedinjenja i u "samovolji jednog partijskog satrapa" – djelovanju Nikole Pašića – pronalazio je glavnu prepreku ostvarenju te ideje u njezinu punom obimu. Stoga je odluka Ženevske konferencije početkom studenoga 1918. da se oblik državne vlasti i unutarnje uređenje buduće države utvrde sazivanjem Ustavotvorne skupštine bila izraz i Grolovih shvaćanja. Analizu političke djelatnosti Milana Grola tijekom Prvoga svjetskog rata autorica je završila detaljnom rekonstrukcijom njegova rada na organiziranju Jugoslavenske demokratske lige u Parizu te sudjelovanjem na Konferenciji mira u svojstvu člana jugoslavenske delegacije zaduženog za političko-propagandni rad.

Grolovu djelovanju u političkom životu Kraljevine SHS/Jugoslavije posvećeno je iscrpno drugo poglavlje "Stranački ideolog" (str. 90 – 191). Pristupivši novoosnovanoj Demokratskoj stranci, Grol je, iako s rezervom, prihvatio i državno-pravni centralizam te nacionalni unitarizam za koji se stranka zalagala u svojem programu, a njegovo je političko djelovanje odlikovala "odanost načelima demokratije, jugoslavenskoj ideji, socijalnoj pravdi i svojevršnom političkom puritanizmu". Kao blizak suradnik predsjednika Ljube Davidovića, Grol je krajem 20-ih godina postao ideolog i jedna od

najznačajnijih osoba Demokratske stranke. Osuđujući režim uspostavljen Šestosiječanjskom diktaturom, Demokratska je stranka zahtijevala obnavljanje parlamentarizma, ali i promjene u državnom ustrojstvu, predlažući jedan oblik federalizacije države sa tri odnosno četiri jedinice (Beograd, Zagreb, Ljubljana i Sarajevo). Smatrajući da je monarhistička diktatura kralja Aleksandra izrazito negativno utjecala na jedinstvo jugoslavenskih naroda poništavajući ionako krhke demokratske tradicije, Grol se zalagao za preuređenje države koje ne bi bilo "trgovački ugovor", nego bi osiguralo uvjete za unapređenje "duhovne zajednice međusobno bliskog naroda". Rješavanje "hrvatskoga pitanja" sporazumom Cvetković-Maček, u čijem sklapanju nisu sudjelovale srpske oporbene stranke, Grol je kritizirao sa stanovišta da se njime teritorijalno omeđila hrvatska jedinica a da istovremeno nije utvrđeno načelo općega unutrašnjeg ustrojstva Kraljevine Jugoslavije. Naslijedivši rukovođenje Demokratskom strankom nakon smrti Ljube Davidovića početkom 1940., Grol se zalagao za uspostavljanje treće srpske jedinice, čime bi proces unutarnjega preuređenja jugoslavenske države bio dovršen.

"Između srpstva i jugoslovenstva" (str. 192 – 273) naziv je trećega poglavlja, u kojem se analiziraju Grolova politička shvaćanja tijekom Drugoga svjetskog rata – njegovo sudjelovanje u pučističkoj vladi Dušana Simovića te djelovanje u emigraciji u Londonu. Dosljedan ideji jugoslavenskoga zajedništva, Grolovi su pogledi bili obilježeni razočaranjem uslijed uspostavljanja Nezavisne Države Hrvatske i nespremnošću hrvatskih članova vlade da na primjeren način osude teror nad srpskim stanovništvom koji je provodio ustaški režim. U dnevničkim zapisima (njegov *Londonski dnevnik* vjerojatno je najznačajnije svjedočanstvo takve vrste o radu jugoslavenske emigrantske vlade) Grol je težište svojih razmatranja usmjerio k srpsko-hrvatskim odnosima i budućnosti zajedničke jugoslavenske države, potpuno svjestan da "proganjanje Srba u Hrvatskoj, i ono što je skoro građanski rat u Bosni, otežava napore koji se moraju činiti da se održi vera u neophodnost zajednice Srba, Hrvata i Slovenaca".

U posljednjem poglavlju, karakterističnoga naslova "Protiv vetrenjača" (str. 274 – 321), autorica razmatra Grolovu djelatnost na završetku Drugoga svjetskog rata i u poraću. Vrativši se u zemlju, Grol je u ožujku 1945. prihvatio dužnost potpredsjednika Privremene vlade Demokratske Federativne Jugoslavije, no već sredinom kolovoza podnosi neopozivu ostavku. Inzistirajući na liberalno-demokratskim vrijednostima kojima se rukovodio u čitavom svojem političkom djelovanju, Grol nije bio spreman sudjelovanjem u vladi dati legitimitet revolucionarnoj politici Komunističke partije. Odatle je revolucionarnom preobražaju društva suprotstavljao promišljene reforme i ideje slobode i pravde. Nakon neuspjeha u pokušaju da djelovanjem u oporbi i izdavanjem lista *Demokratija* očuva stranački pluralizam u Jugoslaviji, Grol se nakon skupštinskih izbora u studenom 1945. povukao iz političkoga života. Preostale godine proveo je pod policijskom prismotrom, posvećen pisanju knjige o kazalištu predratne Srbije. U nekoj vrsti "unutrašnje emigracije", Milan Grol umro je u Beogradu 3. prosinca 1952. godine.

Kao i ostale radove Mire Radojević, i biografiju Milana Grola odlikuju izrazita erudicija, akribičnost i besprijekoran stil. Radi se o uzornoj biografiji u kojoj su političke ideje Milana Grola analizirane unutar društvenoga i političkoga konteksta u kojem je djelovao. Rad Mire Radojević nesumnjivo je važan doprinos zapostavljenoj povijesti srpskih intelektualaca, pokazujući ujedno jedan od mogućih pristupa pisanju intelektualne historije. Konačno, izrazito intelektualna ličnost Milana Grola pronašla

je u Miri Radojević zaslužnog i podjednako intelektualnog biografa. Imajući u vidu ovu činjenicu, prikaz knjige završit ćemo parafrazirajući čuveno metodološko načelo Bogdana Popovića – knjiga Mire Radojević o Popovićevu učeniku i prijatelju Milanu Grolu zaista je “cijela lijepa”!

MICHAEL ANTOLOVIĆ

Ирина Огнянова, *Католическата църква и усташкият режим в Хърватия (1941–1945)* [*Katolička crkva i ustaški režim u Hrvatskoj (1941. – 1945.)*] (София: Институтът за балканистика с Център по тракология при БАН; Парадигма, 2014), 412 str.

Bugarskoj povjesničarki Irini Ognjanovoj ovo je druga knjiga iz hrvatske povijesti. Prvu, *Nacionalizam i nacionalna politika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (1941. – 1945.)*, objavila je 2001. godine.

Knjiga *Katolička crkva i ustaški režim u Hrvatskoj (1941. – 1945.)* uz “Predgovor” (str. 7 – 35) i “Uvod” (str. 37 – 76) sadrži četiri poglavlja: “Vjerska pitanja u teoriji i praksi ustaškog pokreta” (str. 77 – 166), “Katolička crkva i ideja neovisne hrvatske države” (str. 167 – 236), “Katolička crkva i ustaška vlast” (str. 237 – 326) te “Vatikan i Nezavisna Država Hrvatska” (str. 327 – 365). U prvom poglavlju obrađuju se pitanja vjere u ideologiji i promidžbi ustaškoga pokreta te vjerska politika koja se provodila u NDH. U drugom poglavlju autorica govori o razvoju Katoličkoga pokreta i hrvatskoga nacionalizma između dva svjetska rata te o potpori katoličkoga svećenstva ideji stvaranja hrvatske države. O napetim odnosima između biskupa i ustaške vlasti tijekom Drugoga svjetskog rata, nastojanjima Crkve da zaštiti nacionalne manjine te otporu katoličkoga svećenstva talijanskoj okupaciji Dalmacije govori se u trećem poglavlju. U zadnjem poglavlju razmatraju se odnosi Svete Stolice s NDH odnosno njezina suzdržanost prema Pavelićevu režimu. Slijedi “Zaključak” (str. 367 – 372), bibliografija (str. 373 – 398), kazalo osobnih imena (str. 399 – 402) i popis skraćenica (str. 403 – 404). Knjiga ima sažetak na engleskom i hrvatskom jeziku.

Autorica nastoji pratiti odnos Katoličke crkve prema ideji samostalne hrvatske države ne samo tijekom Drugoga svjetskog rata nego i u ranijem razdoblju jer je tu ideju istaknula kao osnovnu poveznicu između Katoličke crkve i ustaškoga pokreta. Uz ulogu Katoličke crkve, osobito Biskupske konferencije i nadbiskupa Alojzija Stepinca, kao svojevrzne “opozicije krajnje nacionalističkoj politici” ustaškoga režima, spominje se da je posebice među “nižim svećenstvom” i redovnicima bilo i velikih pobornika ustaškoga režima i njegove politike. Djelovanje Katoličke crkve tijekom rata promatra se kroz prizmu njezine podčinjenosti “savjetima” Svete Stolice u odnosima prema ustaškom pokretu, čiji su članovi bili predstavnici državne vlasti, a njezini su politički oponenti monarhisti ili komunisti, odnosno pripadnici Jugoslavenske vojske u otadžbini / četnici ili partizani. Prvi su u pravilu bili pravoslavne vjere, a drugi pretežno